Spacerem po GNIEŹNIE

Pełen opis autorskiej trasy Macieja Elantkowskiego
Śladami Powstania Wielkopolskiego
dostępny do pobrania na www.szlakpiastowski.com.pl

1 Dawny gmach Fabryki Wódek i Likierów Bolesława Kasprowicza oraz jej Kantoru przy ul. Chrobrego 3 (Friedrichstrasse)

Bolesław Kasprowicz, przedsiębiorca i patriota, był powszechnie uznawany za przywódcę polskiego społeczeństwa Gniezna. Dlatego to tu wszystko się zaczęło: 28 grudnia 1918 r., ok. godziny 16:00 przed budynek zajechał automobil, z którego wysiadł sierżant Piotr Walczak – emisariusz z Poznania. Miał dostarczyć wiadomości o wybuchu walk w Poznaniu i zmobilizować gnieźnian do przejęcia władzy w mieście. Stąd tłum Polaków ruszył w stronę pruskich koszar piechoty.

2 Stary Ratusz przy ul. Chrobrego 41 (Friedrichstrasse)

Jako siedziba władz miejskich ratusz został opanowany na samym początku. Na dachu zawisła polska flaga. Pierwszym polskim burmistrzem został dr Zygmunt Rabski – prawnik i działacz narodowy. Bolesławowi Kasprowiczowi nadano tytuł honorowego burmistrza Gniezna. Pierwsi wartownicy zostali zmienieni dopiero po 14 godzinach służby bez snu i jedzenia, gdyż w ferworze powstańczych działań...po prostu o nich zapomniano.

3 Plac pomiędzy ulicami Łubieńskiego i Chrobrego (Poststrasse i Lindenstrasse)

Tu do 1918 znajdował się pomnik, upamiętniający żołnierzy poległych w zwycięskiej wojnie prusko-francuskiej lat 1870-71, stanowiący symbol pruskiej władzy.

4 Urząd Pocztowo-Telegraficzny przy ul. Chrobrego 36 (ten fragment ulicy nosił nazwę Lindenstrasse)

Największe centrum łączności między Poznaniem i całym przyszłym frontem północnym powstania. Po opanowaniu Poczty przez powstańców, jej dyrektorem pozostał dotychczasowy naczelnik, Polak Władysław Frankowski. Już wcześniej nawiązał on odpowiednie kontakty i mógł od razu zastąpić niemiecką obsługę urzędu Polakami. Gniezno było prawdopodobnie jedynym miastem, które od pierwszego dnia powstania miało całkowicie polską obsługę środków łączności.

5 Figura powstańca

O powstaniu przypomina też figura królika w mundurze powstańca wielkopolskiego, uzbrojonego w karabin, która upamiętnia marsz gnieźnian na koszary z grudnia 1918 r. Jest to element Traktu Królewskiego – kolejnej trasy turystycznej na terenie Gniezna.

6 Gmach dawnego Kina „Apollo" – dzisiejszy Teatr im. A. Fredry przy ul. Mickiewicza 9 (Neuestrasse)

W gmachu dzisiejszego teatru znajdowało się kino „Apollo", którego właścicielem był Józef Politowicz, zaangażowany patriota, m.in. w jego mieszkaniu znajdował się jeden z konspiracyjnych magazynów broni. Salę kina udostępnił na koszary dla powstańców.

7 Kompleks koszarowy przy ul. Chrobrego i Sobieskiego (Lindenstrasse i Kasernenstrasse)

W XIX w. Gniezno stało się miastem garnizonowym. W 1864 r. ulokowano tu cały 6. Pomorski Pułk Piechoty Nr 49, którego stałą siedzibą stał się kompleks koszarowy przy dzisiejszej ul. Sobieskiego. Do 1939 r. składał się z trzech niemal identycznych bloków, do dziś zachował się tylko jeden. 27 grudnia, w momencie wybuchu rozruchów w Poznaniu, w gnieźnieńskich koszarach pozostawało ok. 600 ludzi, w tym kompania karabinów maszynowych. Przejęty kompleks stał się chwilowo więzieniem dla wziętych do niewoli Niemców, a w przyszłości tu formowano lokalne oddziały zbrojne. (przeczytaj szczegółowy opis wydarzeń!).

8 Figura żołnierza pruskiego

Od strony ul. Sobieskiego, przed bramą bloku koszarowego stoi figura królika – żołnierza pruskiego, pokazując przy okazji umundurowanie i uzbrojenie armii niemieckiej z początków I wojny światowej.

9 Dziedziniec koszar piechoty

Gdy polska delegacja pertraktowała z dowództwem niemieckiego pułku, powstańcy opanowali pozostałe budynki koszar i dostali się do składu broni dzięki służącym w jednostce dwóm Polakom, którzy rano odryglowali od środka żelazne okiennice. Wojskowy komendant miasta por. Z. Kittel podjął pierwsze kroki dla sformowania oddziałów z gnieźnieńskich ochotników, gdyż dotychczas sytuacja rozwijała się samorzutnie, a broń z magazynów wydawana bez kontroli „rozpływała się" po mieście.

10 Kompleks gazowni, elektrowni i wodociągów (zakłady dla światła, siły i wody) przy ul. Chrobrego (Lindenstrasse)

Po opanowaniu koszar piechoty jako jeden z pierwszych zajęto strategiczny kompleks, zaopatrujący miasto w wodę, elektryczność i gaz. Dziś budynki nie pełnią już ówczesnych funkcji, ale wciąż są świadectwem tamtych wydarzeń.

11 Plac między ulicami Lecha i Kościuszki (Bahnhofstrasse i Parkstrasse)

W miejscu, w którym obecnie stoi Pomnik Ludzi Morza, w latach 1888-1918 znajdował się monument niemieckiego cesarza Fryderyka III, usunięty przez polskie władze Gniezna jeszcze w okresie powstania.

12 Gmach dawnej Landratury (starostwa powiatowego) przy ul. Lecha 6 (Bahnhofstrasse) – dzisiejszy Urząd Miasta

Kolejna siedziba władz cywilnych – należało jak najszybciej objąć niemieckich urzędników dozorem i pilnować połączeń telefonicznych. Zajęto także kasę powiatową m.in. na wypłatę żołdu dla żołnierzy. Personel Landratury nie stawiał oporu i podporządkował się zarządzeniom.

13 Park im. R. Kaczorowskiego (dawniej Park Dworcowy)

W jego sercu znajdował się pomnik ku czci poległych w walkach o niepodległość Polski w latach 1918-1921. Kamiennego monumentu w formie obelisku zwieńczonego wielkim zniczem strzegły dwie armaty 152,2 mm – trofea wojenne, zdobyte na Niemcach i używane w powstaniu przeciwko nim. Ich lufy skierowane były na zachód, w stronę granicy polsko-niemieckiej. Pomnik został zniszczony na przełomie lat 1939-1940.

14 Kolejowy Dworzec Główny przy ul. Dworcowej (Bahnhofstrasse)

Oryginalny budynek z czerwonej cegły, choć przetrwał drugą wojnę światową, został rozebrany w latach '60 jako „przestarzały". Kolejny strategiczny obiekt. Obsadzono zabudowania kolejowe i odległy o kilkaset metrów dworzec towarowy, a także znajdujący się po drugiej stronie torowiska kompleks parowozowni. Wieczorem przejęto kilka transportów wojskowych, w których zdobyto broń, konie, pojazdy i ogromną sumę pieniędzy z kasy wojskowej. Przez kilka dni pisały o tym gazety w całych Niemczech, nazywając powstańców „gnieźnieńskimi rabusiami". 29 grudnia na perony dworca skierowano niemieckich jeńców z terenu miasta. Wizja powrotu do domu była jednym z głównych argumentów, które przekonały ich do poddania się bez walki. Zarówno dworzec osobowy jak i towarowy były miejscami odtransportowania kolejnych partii jeńców niemieckich oraz przyjazdów innych polskich oddziałów mających wesprzeć gnieźnian w walkach. (przeczytaj szczegółowy opis wydarzeń!).

15 Dworzec kolei wąskotorowej

W początkach XX w. kolej wąskotorowa pełniła rolę kolei powiatowej. 2 stycznia 1919 r. dotarła tu niespodziewanie... cała kompania 29 pułku piechoty Wojska Polskiego. Parę dni wcześniej ci sami żołnierze pomagali powstańcom w walkach pod Anastazewem i Szydłowcem, chcieli pomóc też w walkach pod Gnieznem, jednak decyzją Wojciecha Korfantego szybko odesłano ich w drogę powrotną z powodu obaw przed skandalem międzynarodowym – poznańskie wciąż pozostawało prawnie terytorium Cesarstwa Niemieckiego. Kompanię tę jednak chwilowo wykorzystano do pełnienia warty. Zapewne Gniezno jest pierwszym miastem w Wielkopolsce, w którym warty pełniło prawdziwe Wojsko Polskie – i to na dworcu wąskotorówki!

16 Kompleks koszarowy przy ul. Wrzesińskiej

Ten imponujący, składający się z 5 bloków koszarowych, kasyna oficerskiego, budynku komendantury, kilku wielkich stajni oraz wielu magazynów i zbrojowni kompleks powstawał w latach 1889-1892, jako miejsce stacjonowania 2. Brandenburskiego Pułku Dragonów Nr 12. Pułki kawalerii były uznawane za bardzo prestiżowe, umieszczenie ich w Gnieźnie było wyróżnieniem. Opanowanie tych koszar nie było tak proste – pułk dragonów jako jednostka elitarna, składająca się w znacznej części z pruskich arystokratów, nie był tak zrewoltowany jak pułk piechoty, a żołnierze wciąż słuchali oficerów, którzy nie chcieli się poddać. Po dramatycznych rozmowach i zwrotach akcji koszary dragonów przeszły w polskie ręce wraz z zapasem broni. Kompleks do dziś zachował się w stanie niemal nienaruszonym. (przeczytaj szczegółowy opis wydarzeń!).

17 Plac między ulicami Dworcową i Warszawską (Bahnhofstrasse i Warschauerstrasse) – Pomnik Opatrzności Bożej

Pierwotny pomnik stanął w tym miejscu w 1793 r. Był symbolem opieki Opatrzności nad Gnieznem. Tu odprawiano publiczne nabożeństwa, żegnano żołnierzy idących na wojnę, organizowano manifestacje patriotyczne. W 1940 r. został zniszczony przez Niemców, zrekonstruowany w 2018 r.

18 Dawny Hotel Centralny przy ul. Mieszka I 19 (Hornstrasse)

Miejsce spotkań konspiracyjnych. Od poranka 29 grudnia 1918 r. pomieszczenia Hotelu stały się oficjalnie siedzibą władzy wojskowej, czyli Komendą Miasta, którą dowodził por. Zygmunt Kittel.

19 Dawny Hotel Europejski przy ul. Dąbrówki 19 (Wilhelmstrasse)

Hotel Europejski skupiał w sobie sporą część oficjalnego życia społeczno-politycznego miasta. Od listopada 1918 r. odbywały się tu łączone zebrania lokalnych rewolucyjnych rad – robotniczej i żołnierskiej, a wcześniej - różne spotkania i odczyty o tematyce politycznej, społecznej czy historycznej.

20 Rynek miejski

Rynek także w okresie powstania skupiał podstawowe elementy miejskiego życia. Już w nocy z 28 na 29 grudnia 1918 r. w mieście pojawiły się pierwsze afisze informujące o nowej sytuacji oraz regulujące aktualne warunki miasta. Wprowadzono swego rodzaju stan wyjątkowy, ustalając godzinę policyjną dla kobiet i dzieci, zabraniając sprzedaży napojów alkoholowych oraz tymczasowo obejmując wyższe kręgi niemieckich obywateli miasta aresztem domowym i zakazem kontaktu zewnętrznego. Na Rynku odbyły się pierwsze oficjalne polskie uroczystości – 31 grudnia 1918 r. Obejmowały one m.in. przemarsz gnieźnieńskich oddziałów powstańczych oraz kolumny jeńców niemieckich pojmanych podczas bitwy pod Zdziechową. Tu też urządzono pierwsze przysięgi wojskowe gnieźnieńskich oddziałów.

21 Ulice Tumska, Łaskiego oraz Powstańców Wielkopolskich (Domstrasse, Posenerstrasse, Exinerstrasse)

Trakt tworzony przez te ulice łączy centrum z zachodnimi i północno-zachodnimi rubieżami miasta. Wychodzą z niego ulice w kierunku Poznania, Kłecka i Kcyni. W pierwszych dniach powstania trasa ta była intensywnie uczęszczana przez delegacje miejskie jak i oddziały, które miały wziąć udział w bitwie pod Zdziechową, a potem wracające po zwycięskiej potyczce, prowadząc ze sobą jeńców i zdobycz wojenną.

22 Cmentarz św. św. Piotra i Pawła

Największa gnieźnieńska nekropolia, z grobowcami wybitnych lokalnych postaci. Na bocznej skarpie znajduje się grobowiec B. Kasprowicza; przy kościele pw. św. Piotra i Pawła, u wylotu głównej alei cmentarza - nagrobek ks. majora M. Zabłockiego, duszpasterza powstańczego, który później został wojskowym kapelanem, wsławiając się także w czasie dalszych walk o niepodległość. Znaleźć tam można również wiele innych nagrobków powstańców, oznaczonych specjalnymi tabliczkami. Przy końcu głównej alei znajduje się Akropol Bohaterów – kwatera, na której spoczywa 53 mieszkańców ziemi gnieźnieńskiej, poległych w walkach powstania wielkopolskiego. Żołnierskie mogiły wieńcem otaczają strzelisty pomnik wystawiony bohaterom przez mieszkańców Gniezna w roku 1933.

Inne warte zobaczenia miejsca związane z lokalną historią powstania wielkopolskiego, znajdujące się w mieście poza opisaną trasą zwiedzania oraz w bezpośredniej bliskości Gniezna:

- Stado Ogierów przy ul. Kłeckoskiej 14
- Gmach dawnego szpitala garnizonowego – dzisiejszy Szpital Pomnik Chrztu Polski przy ul. Św. Jana 9 (Johannisstrasse)
- Szkoła Podstawowa nr 6 przy ul. Żwirki i Wigury
- Plac ćwiczeń przy wieży wodociągowej przy ul. Bł. Jolenty (Vorwerkstrasse)
- Zdziechowa

rysunki: Marceli Derengowski